ним життям. Існує об'єктивна зацікавленість широкого кола жінок в нашій країні у змінах, які б враховували їх інтереси та інтереси їх сімей. Дослідниці доводять, що рівність статей – це оволодіння жінками і чоловіками рівним статусом через рівні умови для реалізації прав і потенцій людини. Ніхто не заперечує існування відмінностей: принцип рівності вимагає в собі право на відмінності для чоловіків і жінок, які належать до певного соціального класу, релігії, етносу, раси тощо. На практиці завдання для досягнення ґендерної рівності досить часто розглядається як жіноча проблема, але в світі простежується зростаюча цікавість до ролі чоловіків у просуванні ґендерної рівності. Це пов'язано з осмисленням того, що ґендерна асиметрія напряму пов'язана з соціальними проблемами чоловіків. Є чимало прикладів чоловічої підтримки ґендерної рівності; спротив їй пояснюється небажанням чоловіків відмовитися від патріархальних дивідендів, які отримує ця соціально-статева група[9].

Дослідники мають однакову думку стосовно того, що ґендерна рівність в Україні знаходиться у стадії свого політичного оформлення. Розвиток національної активності стимулює процеси трансформації українського суспільства, про що свідчить введення концепції розвитку нашого соціуму як паритетного на рівні структур влади України; прийняті українським політикумом документи стратегічного значення говорять про формування розуміння того, настільки актуальною є зараз проблема ґендерної рівності. Вчені зазначають, що стратегія рівності є багатосторонньою, забезпечення реалізації цієї стратегії потребує вирішення конкретних завдань, що в свою чергу означає існування необхідної політичної волі, існування відповідних законодавчих актів і механізмів їх реалізації, а також інформованості і стурбованості широких суспільних кіл. Варто зазначити те, що цей процес неможливий без ґендерної освіти у суспільстві, що, безумовно, допомагало б розумінню ґендерних проблем і жінками, і чоловіками; дало б силу і чоловікам, і жінкам у відстоюванні своїх прав і свобод. Якщо говорити про університетську гуманітарну освіту, то, безсумнівно, ідеї ґендерного паритету, як і освітні ґендерні програми, все активнішим прокладають свою «дорогу» до вищої школи. Але все ж доводиться констатувати той факт, що дослідження ґендерної рівності знаходиться далеко не на першому плані вітчизняної гуманітарної науки. Безсумнівно глибокі роботи українських дослідниць С. Павличко, О. Забужко, Н. Чухим, Н. Зборовскої, В. Агєєвої, Т. Гундорової, О. Кісь, І. Жерьобкіної, Л. Смоляр та інших присвячені, як правило, феміністській критиці, використанню ґендерного підходу в літературознавстві, дослідженню природи «жіночого». Українські ґендерні дослідження як теоретичні і практичні інструменти встановлення в суспільстві ґендерного паритету все ще нечисленні і на сьогодні не сформували фундаментальну теоретичну основу ґендерної рівності, хоча варто зазначити, що кількість публікацій щодо проблем ґендерної рівності постійно зростає. Формування суспільства ґендерного паритету, як показує досвід розвинених демократичних країн, є обов'язковою умовою самого існування сучасної демократії, що в нашій країні дуже важливо при побудові громадських інститутів, які повинні ґарантувати права і свободи кожного – як чоловіка, так і жінки.

[1]Кобелянська Л. Закон «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» як консолідуючий чинник української спільності // Пошуки гендерної паритетності: український контекст. Монографія. – Упор. та загал. ред.: Грабовська І. – Ніжин, 2007. – С. 60–63. [2]Грабовська І. Перспективи гендерної антропології як складової гуманітарної освіти в Україні // ПостМетодика. – 2006. – № 37 (71). – С. 19–26. [3]Плахотнюк С. Проблеми практичної реалізації в Україні законодавства про гендерну рівність // Гуманізм та освіта. Зб. матер. VIII Міжнародної наук.-практ. конф. – Вінниця, 2006. – С. 277–280. [4]Шингелева Л. Женщина и общество. – М., 1990. – 175 с. [5]Там само. [6]Павличко С. Жіночий дискурс сучасної України // Фемінізм. – К., 2002. – С. 95. [7]Айвазова С. Гендерный порядок в России: варианты и пределы модернизации // Новые направления политической науки. – Отв. ред. С. Г. Айвазова. – М., 2007. – 344 с. [8]Лебединська О. Гендерна нерівність на вітчизняному ринку праці: уявлення випускників вищого навчального закладу // Гуманізм та освіта. Зб. матер. VIII Міжнародної наук.-практ. конф. – Вінниця, 2006. – С. 280– 283. [9]Шведова Н. Гендер, демократия и гражданское общество // Новые направлення политической нации. – М., 2007. – С. 69–83.

Тетяна Власова

Проблема суб'єкта і ґендерної ідентичності у сучасній українській картині світу

Як зазначають дослідники, роки української незалежності свідчать про безпрецедентну артикуляцію багатьох інтелектуальних дискурсів, серед яких виведення на передній план феміністських та ґендерних питань, котрі протягом останніх десяти років привертають пильну увагу дослідників в українських культурних студіях[1].

Устремління українських учених – філософів, соціологів, літературознавців, політологів, психологів створити концептуальну програму ґендерного розвитку країни свідчить як про фактичне введення категорії ґендеру у сферу антропологічно-філософського дискурсу української науки, так і про бажання не лише адекватно вписуватись у сучасний західний дискурс, але і розраховувати на ефект бути зрозумілими і цікавими сучасному світові завдяки здатності розмовляти однією науковою мовою з ним[2]. Дискурси цієї мови відображають постмодерністське сприйняття світу, що прийшло в Україну на зміну радянському тоталітарному мисленню.

Дослідники стверджують, що перспектива постмодерну починається з децентралізуючого сприймання, з прийняття периферійної перспективи у ролі найкращої. Існує думка, що сучасна ситуація є найреволюційнішою за всю історію розвитку західного світу, а можливо, і всього людства. Ідіоми та образи, які асоціюються з постмодернізмом – це не просто питання стилю, модних кліше чи моделей інтелектуальної поведінки. Вчені пишуть про зміни в поведінці та про те, що означає вийти за межі гнучкої ідентичності, вони прямо говорять про суб'єктивності, які змінилися або змінюються[3]. При цьому вказується, що нормалізація змін виступає як один із головних аспектів постмодерну. У нашому українському контексті зміни відбуваються в предметах, які оточують наше життя, у взаємовідносинах, у досвіді, і, як результат, всеохоплюючі зміни спостерігаються по всій траєкторії життя українців, які у зростаючій кількості переходять із одних соціальних і фізичних локацій у зовсім інші. Навіть індивіди, які не змінюють свою локацію, бачать, що найзначніші, хоча і най-

звичайніші, аспекти їхнього життя піддаються постійній ревізії, якщо не трансформації. Указується, що наступний критичний аспект постмодернізму, який виявив вирішальний вплив на формування ідентичності індивіда в нашій країні, – це численність і сегрегація ролей, які на нього накладаються. Як результат, тривала стандартизація або очевидна уніформність соціального життя затушовує виникаючий критичний плюралізм на рівні індивідуального досвіду. Відзначається, що індивідуальний досвід у постмодерні – це швидкий ріст можливості вибору. Соціальні ролі, яких ми набуваємо, виступають не природними і фіксованими репрезентаціями «Его», а являють собою вибіркові пристосування, як костюми або наряди, заявляючи про те, хто ми, ким ми були та ким хочемо бути. Ця напівпрозорість закодованих у костюмі й зовнішній позі соціальних ролей значною мірою передає непрозоре внутрішнє «Я», часто приховуючи та час від часу трансформуючи його[4].

Все це приводить до дрейфу, користуючись виразом У. Саймона, від парадигматичного соціального ладу до постпарадигматичних соціальних умов. У країні, де «переміг соціалізм», індивід мав ідентичність, пов'язану з його соціальною роллю й підтверджену його/її спільним баченням природи та суспільства. Нестабільність і швидкі зміни, як у області знань, так і в суспільстві, привели до того, що ідентичність стала більш умовною, ніж коли-небудь.

У той же час учені підкреслюють важливість концептуалізації основних понять теорії як необхідної умови при створенні теоретичної бази будь-якого дослідження. Ефективність ґендерних проектів, безсумнівно, знаходиться у прямій залежності від того, як ми визначаємо категорії, якими користуємося, зміст, який в них закладаємо. У царині феміністських політик поняття «жінки» виявляється дуже суперечливим не тільки тому, що у різних історичних контекстах стать не завжди узгоджено і послідовно конституюється, але також і тому, що стать перетинається з расовими, класовими, етнічними, сексуальними та іншими модальностями дискурсивно конституйованих ідентичностей. У той же час більшість теоретиків вимушені оперувати поняттям «жінки», що як категорія має свої власні інтереси та цілі всередині феміністського дискурсу, і, що ще більш важливо, створює суб'єкт, який повинен бути представлений у політичній сфері. Але суб'єкта політики створює політично актуальне спільне, те, що як пише російська дослідниця Н. Кукаренко, може сформувати тільки єдність волі: «Це зв'язка ідей, символів, образів, яка перетворює неминучо конфліктні приватні інтереси, що розбігаються, в певне направлення волі, політичне «ми»[5].

У дійсності ситуація дещо інша. Роздробленість всередині фемінізму, з одного боку, і розповсюджене неприйняття фемінізму жінками, яких він повинен представляти, все це вказує на проблемність самої категорії «жінка» як певної політичної ідентичності. У сучасних ґендерних теоріях жінки все частіше розглядаються у полі відмінностей, що, безумовно, негативно впливає на стабільність категорії такого суб'єкта. Питання про те, чи існує якась спільність усіх жінок, яка передує їх пригнобленню, чи стан пригнобленості – це єдине, що пов'язує жінок, примушує теоретиків вибирати між есенціалістським і універсалістським підходами в ґендерних дослідженнях.

Критичне ставлення до есенціалістської концепції ідентичності притаманне, як відомо, усім роботам М. Фуко. За Фуко, людина не має ідентичності в рамках свого «я», можна говорити лише про спосіб презентації себе в мовленні-дискурсі. «Ідентичність» передається іншим людям у взаємовідношеннях із ними, вона не фіксується в особистості. Це часовий конструкт, який тече і переміщується[6]. Тут слід відмітити, що в сучасній ґендерній теорії питання про ідентичність посідає значне місце і ставиться, в основному, у зв'язку з різноманітними «квір»-теоріями, які спираються на марґінальні суспільні групи. Саме вони дозволили Дж. Батлер у широко відомій «Ґендерній невизначеності» («Gender Trouble») говорити про «скинення ідентичності», що, безсумнівно, свідчить про валідність аргументів М. Фуко.

Як виявилось, не менш важливою в дослідженнях ґендерної ідентичності є критика іншого стовпа постструктуралізму Ж. Дерріда – критика самого принципу «структурності структури», в основі якого лежить поняття «центру» структури як певного організуючого начала. Для Дерріда цей центр – не об'єктивна властивість структури, а його фікція, введена спостерігачем, результат його «сили бажання» або «ніцшеанської волі до влади». Дерріда вводить термін «difference» (перекладається різними авторами як «розрізнення», «розмежування», «різниця»)[7]. Безумовно, цей термін стає дуже важливим у контексті дослідження ґендерної ідентичності, оскільки він базується на критиці іншого вагомого в понятійному ґендерному апараті терміна структуралізму – бінаризму. Теорія бінаризму, спираючись на принцип опозиції, зводить всі відношення між знаками до бінарних структур, тобто до моделі, в основі якої лежить наявність або відсутність певної ознаки. Відомо, що опозиція, з точки зору структуралізму, є основним рухаючим принципом як у методологічному, так і у об'єктивному відношенні. У теорії структуралізму бінаризм із окремого прийому перетворився на фундаментальну категорію, в суттєвий принцип природи та мистецтва. Сенс постструктуралістської критики полягає у руйнуванні доктрини бінаризму. Як відомо, це досягається двома способами: або чисто логічним постулюванням багаточисленних перехідних позицій (А. Греймас), або доведенням наявності такої кількості численних відмінностей, які у своїх взаємовідносинах одне з одним поводять себе настільки хаотично, що виключають будь-яку можливість організованих опозицій (І. Ільїн).

Французькі психоаналітики Ж. Делез і Ф. Гваттарі у своїй книзі «Відмінність і повтор» переосмислюють поняття «різниця» і «відмінність», звільняючи його від класичних категорій тотожності, подібності, аналогії і протилежності. При цьому вихідним постулатом є переконання, що різниці не зводяться до чогось ідентичного, а лише співвідносні одна з одною. Тобто, немає ніякого критерію, який би дозволив об'єктивно визначити величину «різниці», всі різниці утворюють по відношенню одна до одної децентровану рухому сітку, що характеризується «номадичною дистрибуцією». Тому не може бути й мови про який-небудь універсальний рід, якому, за думкою структуралістів, були б підвладні всі семіотичні й життєві системи, а лише про «безформний хаос»[8].

Слід відмітити, що принципи бінаризму, як і раніше, широко використовуються при обговоренні ґендерної ідентичності. Спосіб ідентифікації через порівняння з «Іншим» досить ефективний, якщо порівняння веде до обширної релятивістської системи бінаризму. Ідентичність найяскравіше виражена тоді, коли «Інший» найбільш відмінний, і ця відмінність самоочевидна, тобто ідентичності складають бінарні опозиції. Але, дійсно, відразу ж можуть виникнути серйозні запитання, якщо бінарності надавати занадто великого значення, як це робили структуралісти. З точки зору постструктуралізму,

зловживання бінаризмом (чи його використання взагалі) недоречне в дослідженні ідентичності. Не акцентуючи уваги на тому, наскільки притаманне порівняння універсальній людській думці, хотілося б зазначити, що це, безсумнівно, могутній інструмент формування чіткого уявлення про ідентичність. Учені використовували (і використовують) бінарність при дослідженні ідентичності, позиціонуючи «Я» проти «Іншого». Думається, що явна помилка бінаризму – це емфаза на протиставленні як концепції позиціонування. Але ще більше помилок виникає тоді, коли бінаризм використовується вибірково, щоб вибрано показати абсолютну «іншість». Бінаризм есенціалізму на практиці найчастіше пов'язаний із маскулінністю/фемінінністю та зі створенням шовіністських бінарних моделей. Як правило, складна система взаємозалежних ідентичностей знижується до рівня простого дуалізму «Ми» проти «Них». Однак спокуса бінаризму дуже велика. Наприклад, робота «Entragers a′ nouns mkmes», написана Ю. Кристевою у 80-х роках минулого століття, тобто хронологічно в постструктуралістський період її творчості, побудована на образі «чужоземця». Кристева протиставляє «Чужого», «Інакшого» корінному населенню поліса або держави. При цьому дослідниця не пропускає можливість підкреслити, що, хоча націоналізм протистоїть універсалістським тенденціям і призводить до переслідувань іноземців, він у той же час невід'ємний від партикулярності та індивідуалізму людини постмодерну, яка уже не відчуває себе «цілісною і гордою», відкривши для себе свою власну «Іншість», а тому питання стоїть не про включення «Чужого» в систему, а про «співмешкання» чужоземців, якими ми всі є[9].

Повертаючись до ґендерних аспектів постмодерної ідентичності, хотілося б відмітити, що Ю. Кристева ніколи не говорить з точки зору жінки або на захист жінки та фемінінності. Для неї «говорити, як жінка» в багатьох випадках було б безглуздим, оскільки вона доводить, що «жінки не існує». Замість виняткової емфази на ґендері того, хто говорить, вона рекомендує аналіз багатьох дискурсів (включаючи сексуальність і ґендер), які всі, за Кристевою, і конструюють індивід[10].

Концепція втіленого «говорячого суб'єкта» Кристевої стала фундаментальною для багатьох наступних дослідників. Т. Моі пише, що завжди існує «хтось», хто говорить, думає, пише. Цього «хтось» не треба зображувати як повністю присутнього, несуперечливу інтенціональність. Моі доводить, що суб'єкт розколений, децентрований, крихкий і знаходиться під загрозою розпаду. У той же час цей розколений суб'єкт має здібність діяти і приймати рішення. Але його вибір дій, однак, завжди визначений і знаходиться під глибоким впливом як несвідомої ідеологічної залежності, так і свідомої мотивації[11]. Повертаючись до ґендерного контексту, слід підкреслити, що ґендерна ідентичність зумовлена не лише тим, що викликає нашу сексуальну орієнтацію, але цілим комплексом складних політичних дисциплінарних процесів. У відношенні жінки як «говорячого суб'єкта», суб'єкта, «який задає питання» (Г. Співак), дуже суттєвим виступає чітке визначення локації такого суб'єкта, з одного боку, і загального контексту фалоцентризму, з іншого. Важливо не лише те, щоб голос жінок як політичного суб'єкта був почутий і в загальному, і в специфічному контексті. Багато буде залежати від того, чи буде позиція «говорячого суб'єкта» – жінок – обґрунтованою і сильною, яка змушує сприймати такого політичного суб'єкта серйозно. І у цьому, як думається, перспективність подальших ґендерних досліджень, стимул до активної розробки ґендерної теорії і політики фемінізму в вітчизняній науці.

[1]Чернецький В. Протистоячи травмам // Ґендерна перспектива / Упоряд. В. Агєєва. – К., 2004. – С. 218–233. [2]Грабовська І. Перспективи ґендерної антропології як складової гуманітарної освіти в Україні // ПостМетодика. – 2006. – № 7 (71)/ – С. 19–26. [3]Simon W. Postmodern Sexualities. – London and New York: Routledge, 1996. – P. 4. [4]Bell – Meterau R. Hollywood Androgyny. – Columbia University Press, 1993. – 345 p. [5]Кукаренко Н. Н. Гендерное неравенство и субъект феминистских политик // Новые направления политической науки. – М., 2007. – С. 102. [6]Foucault M. The History of Sexuality. – Vol. 1. – New York: Pantheon, 1978. – 211 p. [7]Derrida J. Positions. – Paris, 1972. – 136 p. [8]Deleuze J., Guattari F. Difference or Repetition. – Paris, 1968. – P. 356. [9]Кристева Ю. Самі собі чужі. – К., 2004. – С. 8–9. [10]Abjection, melancholia and love: The work of Julia Kristeva. – London; New York: Routledge, 1990. – 213 p. [11]Moi T. Sexual/Textual Politics. – London; New York: Routledge, 1987. – P. 177.

Ірина Грабовська

Колоніальна та постколоніальна модель світу: українська реальність

Серед українознавчих студій сьогодні одними із найактуальніших та найцікавіших є постколоніальні. Саме в колоніальній свідомості формуються такі специфічні уявлення про національний Космо-Психо-Логос (образ світу), які задають парадигму існування свого світу як чужого. При цьому під образом світу розуміємо певну модель світореальності. «…цінності, спільні для всіх народів (життя, світло, дім, сім'я, слово, Бог тощо) розташовуються у різному співвідношенні. *Ця особлива структура спільних для всіх елементів* (хоча вони у кожному національному світі розуміються по-різному, мають свій акцент) *і складає національний образ, а у спрощеному виразі – модель світу*»[1], – зазначає Г. Гачев.

Належність України до постколоніальних країн ще і до цього часу викликає певні дискусії серед вітчизняних дослідників попри те, що, як стверджує С. Грабовський, «ніхто із серйозних аналітиків-совєтологів Заходу (в тому числі і з числа політемігрантів з СРСР) ніколи не ставив під сумнів імперську природу совєтської держави»[2] та, відповідно, колоніальний статус України. Микола Лівицький, Голова ВО УНРади і член Центрального Комітету Ліги Визволення Народів СССР, зазначав, що «…під владою тоталітарно-комуністичного режиму Москви знаходяться також неросійські народи Совєтського Союзу. Більшість цих народів створила свої демократичні незалежні держави після революції в царській Росії в 1917 році, але невдовзі по тому вони стали жертвами агресії совєтсько-російського імперіалізму. Найбільший серед цих народів є народ український. Однак Українська Народна Республіка, незалежність якої була проголошена 22 січня 1918 року, стала одною з перших жертв совєтської агресії, а її територія, після майже безперервної трилітньої війни, була остаточно окупована в кінці 1920 року»[3]. І далі: «В країнах неросійських народів СССР панує режим колоніального гніту. Національна культура цих народів, їх господарське і політичне життя цілковито підкорені московському центрові»[4].